

515.78

518

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ**

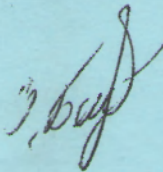
БАЙРАЧНИЙ ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 796.332:15.07

**ПСИХОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ У ВИЗНАЧЕННІ
СПОРТИВНОГО АМПЛУА ФУТБОЛІСТІВ**

24.00.01 – Олімпійський і професійний спорт

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Київ – 2009

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор **Воронова Валентина Іванівна**, Національний університет фізичного виховання і спорту України, завідувач кафедри психології та педагогіки

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор **Волков Леонід Вікторович**, Переяслав-Хмельницький державний університет імені Г. С. Сковороди, завідувач кафедри теорії методики фізичного виховання;

кандидат педагогічних наук, професор **Шамардін Валерій Миколайович**, керівник науково-методичної групи ФК «Дніпро»

Захист відбудеться 29 жовтня 2009 р. о 12³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.829.01 Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ-150, вул. Фізкультури, 1)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ-150, вул. Фізкультури, 1)

Автореферат розісланий 26 вересня 2009 р.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Ю. М. Шкретій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Високий рівень результатів на сучасному етапі розвитку спорту обумовлює гостру необхідність наявності у спортсмена досить рідких морфологічних даних, унікального поєднання комплексу фізичних і психологічних можливостей, які перебувають на рівні розвитку, що відповідає вимогам спортивної діяльності. З огляду на винятковість такого поєднання якостей, навіть при адекватній моделі побудови процесу багаторічної підготовки, на думку ряду фахівців в області теорії й методики підготовки спортсменів, однією із центральних проблем у даній сфері є питання, що стосуються двох тісно взаємозалежних аспектів теорії та практики спорту: відбору й орієнтації спортсменів (Бриль М.С., 2001; Дасв В.Е., 2007; Платонов В.М., 2004 та ін.).

Як підкреслено в роботах деяких авторів (Бриль М.С., 2001; Платонов В.М., 2004; Сутула В.А., 1999 та ін.), головною метою спортивної орієнтації є всебічне вивчення індивідуальних здібностей спортсменів, які найбільшою мірою відповідають вимогам змагальної діяльності в межах окремих спеціалізацій того або іншого виду спорту. Саме відповідність рівня розвитку найбільш актуальних фізичних, психологічних і морфофункціональних показників специфічним вимогам, що пропонуються з боку конкретних видів спорту або окремих його спеціалізацій, є однією з визначальних причин успішної спортивної діяльності.

Комплекс індивідуальних якостей, що є підґрунтям спортивної придатності, практично виключає можливість здійснення яких-небудь висновків щодо перспективності спортсмена, ґрунтуючись тільки на одному із критеріїв. Тому для повноцінної діагностики індивідуальної спортивної придатності до успішної тренувальної і змагальної діяльності в характерних для окремих спеціалізацій умовах, є необхідним урахування безлічі різного роду діагностичних даних (Лисенчук Г.А., 2001; Шамардін В.М., 2001 та ін.). У свою чергу, аналіз літературних даних, присвячених питанням спортивного відбору й орієнтації (Волков Л.В., 2002; Дулибський А.В., 2004 та ін.), показав, що основна увага у вивченні даної проблеми приділена розробці модельних показників необхідних фізичних якостей, а також морфофункціональних і антропометричних даних. Матеріали щодо психологічних аспектів підготовки спортсменів взагалі, та футболістів зокрема (Воронова В.І., 2007; Ільїн Є.П., 2008; Родіонов А.В., 2002–2004; Сопов В.Ф., 2005 та ін.) носять переважно загально описовий характер і спрямовані на оцінку психологічної складової діяльності спортсмена, як правило, без чіткого диференціювання на конкретні спеціалізації в межах виду спорту.

Тому з огляду на безліч необхідних здібностей футболіста, від яких залежить ефективність його спортивної діяльності, застосування лише вище вказаних критеріїв, ігноруючи при цьому психологічні й психофізіологічні можливості спортсмена, істотно зменшує надійність і прогностичну цінність вибору ігрового амплуа юного футболіста.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дослідження з даної роботи в 2005 році виконувалися згідно «Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури й спорту на 2001–2005 рр.» Державного комітету молодіжної політики, спорту й туризму України; тема 1.3.9 «Дослідження психологічних резервів особистості у процесі професійної підготовки фахівців у сфері фізичного виховання та спорту» (номер державної реєстрації 0102U006133).

З 2006 до 2008 р. дослідження проводилися у відповідності зі «Зведеним планом НДР у сфері фізичної культури та спорту на 2006-2010 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту в рамках теми 2.4.6. «Психологічні проблеми підготовки й розвитку суб'єктів спортивно-педагогічної діяльності в сфері фізичного виховання та спорту» (номер державної реєстрації 0106U010780). Роль автора (як виконавця тем) полягала в розробці психологічних профілів футболістів різного ігрового амплуа й кваліфікації.

Мета роботи – науково обґрунтувати психологічні детермінанти визначення спортивного амплуа у футболі.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати дані спеціальної літератури й досвід передової практики щодо специфіки тренувальної та змагальної діяльності футболістів різних амплуа.
2. Визначити змістовну структуру спортивного амплуа у футболі.
3. Виявити психологічні якості, специфічні для окремих ігрових амплуа на різних етапах багаторічної підготовки у футболі.
4. Обґрунтувати психологічні критерії визначення ігрових амплуа у футболі.
5. Розробити практичні рекомендації щодо використання психологічних характеристик футболістів різних амплуа в їхній спортивній діяльності.

Об'єкт дослідження – процес спортивної орієнтації футболістів.

Предмет дослідження – психологічні якості, що обумовлюють ефективність спортивної діяльності футболістів різних амплуа.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення даних спеціальної літератури й досвіду передової практики; аналіз ігрової діяльності; анкетування; методи психодіагностики; методи математичної статистики.

Наукова новизна роботи розкривається у таких положеннях:

- уперше кількісно визначені особистісні психологічні характеристики футболістів різного віку та спортивної кваліфікації з урахуванням ігрового амплуа;
- уперше встановлений характер взаємовпливу психофізіологічних і психологічних показників з кількісними даними змагальної діяльності футболістів різного амплуа;
- уперше отримані дані порівняльного аналізу особистісних психологічних і психофізіологічних показників футболістів різної кваліфікації з урахуванням спортивного амплуа;
- уперше створені, на основі комплексної діагностики особистості футболістів високої кваліфікації, психологічні профілі спортивних амплуа;

- доповнені дані щодо психофізіологічних характеристик футболістів високої кваліфікації, а також юних футболістів різних вікових категорій;
- уточнені й систематизовані наявні дані щодо критеріїв визначення ігрового амплуа у футболі.

Практична значущість. Застосування на практиці модельних психологічних характеристик гравців, які виступають на тих або інших ігрових позиціях, дозволить істотно підвищити ефективність процесу визначення амплуа юного футболіста на етапі спортивної спеціалізації, а також істотно скоротити його часові межі. Крім цього розробка модельних психологічних і психофізіологічних параметрів дасть можливість тренерові, з огляду на психолого-педагогічні особливості окремих гравців і специфіку психологічних вимог до успішного функціонування на конкретних ігрових позиціях, здійснювати корекцію тренувального процесу за допомогою індивідуалізації тренувального процесу спортсменів.

Результати дослідження впроваджені в навчально-тренувальний процес команд високої кваліфікації «Чорноморець» (Одеса), «Кривбас» (Кривий Ріг)), юнацької збірної команди України (U-17), Дитячо-юнацької футбольної школи імені В.В. Лобановського «Динамо» (Київ), а також в навчальному процесі Національного університету фізичного виховання і спорту України при викладанні курсу «Психодіагностика в практиці спорту». Впровадження підтвержені відповідними актами.

Особистий внесок здобувача в розробку досліджуваної наукової проблеми полягав у формулюванні мети, завдань, напрямку досліджень, визначенні структури дослідницької роботи, організації та проведенні досліджень, обробці, інтерпретації й впровадженні результатів досліджень, складанні практичних рекомендацій і узагальненні висновків.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати досліджень були викладені здобувачем у межах доповідей і публікацій на IX Міжнародному науковому конгресі «Сучасний спорт і спорт для всіх» (Київ, 2005), X і XII Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2006, 2008), Міжнародному науково-практичному семінарі-наradі «Здоров'я людини, фітнес і «спорт для всіх»» (Київ, 2007), V Міжнародній науковій конференції аспірантів «Фізична культура: наукові проблеми освіта та спорт» (Кишинів, 2007), щорічних науково-практичних конференціях кафедри психології та педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України (2005–2008 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені в десяти опублікованих роботах, з них п'ять статей – у науково-теоретичних журналах і збірках, затверджених ВАК України.

У спільних публікаціях авторові належить визначення завдань дослідження, збір експериментальних даних, їх кількісна і якісна інтерпретація.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота викладена на 180 сторінках основного тексту і складається зі вступу, шести розділів, висновків і

практичних рекомендацій. Список використаної літератури вміщує 255 джерел (42 – іноземних). Дисертація ілюстрована 36 таблицями й 21 рисунком.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтована актуальність проблеми; визначений об'єкт, предмет, мета й завдання дослідження; розкриті наукова новизна і практична значущість роботи, особистий внесок здобувача; зазначені основні аспекти сфери апробації результатів дослідження, кількість публікацій, у яких викладені основні положення дисертаційної роботи.

У першому розділі «Теоретичні аспекти спортивної орієнтації у футболі» проаналізовані та узагальнені наукові праці вітчизняних і закордонних авторів, у яких розкриваються сучасні дані щодо організації й методичних принципів процесу визначення спортивного амплуа у футболі.

Наведено загальні положення побудови процесів відбору й орієнтації спортсменів-футболістів на різних етапах підготовки. У розділі представлені структура й психологічні особливості змагальної діяльності футболістів залежно від їхнього спортивного амплуа. Проведено аналіз особливостей формування й розвитку різних психологічних якостей і властивостей особистості спортсмена-футболіста на різних етапах багаторічної підготовки. Проаналізовано основні критерії оцінки ступеня відповідності можливостей гравця вимогам змагальної діяльності у межах певної ігрової спеціалізації на сучасному етапі розвитку теорії та практики футболу.

Представлений аналіз показує, що на сьогодні найбільш розробленими й науково обґрунтованими критеріями визначення спортивного амплуа футболіста є показники антропометрії, фізичної підготовленості, а також кількісні дані, що свідчать про ефективність ігрової діяльності футболіста того або іншого амплуа. Психологічні критерії вибору амплуа юного футболіста переважно носять описовий характер. Кількісно ж виражені лише окремі психофізіологічні якості.

У другому розділі «Методи та організація досліджень» наведений комплекс необхідних дослідницьких методів, адекватних поставленим завданням.

У дослідженні використані такі методи: теоретичний аналіз і узагальнення даних спеціальної літератури й досвіду передової практики; аналіз ігрової діяльності; анкетування; методи психодіагностики; методи математичної статистики.

Науково-дослідна робота за темою дисертаційної роботи складалася із трьох етапів.

Метою першого етапу (жовтень 2005 р. – лютий 2006 р.) стало вивчення загальнотеоретичних психолого-педагогічних аспектів спортивної орієнтації юних футболістів, розробка структури й загальної концепції роботи, визначення мети, завдань, об'єкта й предмета досліджень, підбір адекватних методів.

Зміст другого етапу (2006–2007 рр.) полягав у проведенні психодіагностичних заходів з метою створення узагальненої бази даних, що містить інформацію, отриману в результаті психологічної діагностики, щодо індивідуально-психологічних особливостей футболістів різної кваліфікації. Використовуючи методи математичної статистики, визначали особливості розвитку психічних якостей і специфіку прояву особистісних властивостей футболіста залежно від його функціональних обов'язків під час гри.

Третій етап досліджень (2007–2008 рр.) був присвячений таким напрямкам досліджень: 1) здійснення інтерпретації отриманих результатів дослідження; 2) побудова й наукове обґрунтування психологічних профілів спортивних ампула; 3) розробка методичних рекомендацій з використання отриманих даних у тренерській практиці.

Для вирішення поставлених на цьому етапі завдань був проведений статистичний аналіз результатів з метою виявлення значущих психологічних показників для гравців того або іншого спортивного ампула, тобто визначалися психологічні якості, що здійснюють позитивний вплив на ефективність змагальної діяльності футболіста. Дане завдання досліджень вирішувалося за допомогою встановлення кореляційних зв'язків між різними психологічними показниками й кількісної даними ігрової діяльності футболіста.

Дослідження проводилися на базі СДЮШОР «ЗМІНА», дитячо-юнацької футбольної школи імені В.В. Лобановського «Динамо» (Київ), юнацької збірної команди України з футболу (U-17), ФК «Арсенал» (Київ), ФК «Чорноморець» (Одеса), ФК «Кривбас» (Кривий Ріг), ФК «Іллічівець» (Маріуполь). У дослідженнях взяло участь 160 юних футболістів (віком 12 років і 15–17 років), які займаються в ДЮСШ м. Києва, а також 78 футболістів високої кваліфікації, які виступають за клуби вищої ліги чемпіонату України.

У третьому розділі «Психологічна характеристика футболістів високої кваліфікації як фактор ефективної спортивної діяльності» наводяться дані психодіагностики футболістів високої кваліфікації, а також результати аналізу особливостей взаємовпливу психофізіологічних і психологічних показників гравців різного ампула з кількісними даними їх змагальної діяльності.

Результати досліджень щодо переваги того або іншого типу темпераменту у футболістів високої кваліфікації з урахуванням ігрового ампула показали, що гіпологічні особливості, властиві холеричному типу темпераменту, є характерними, насамперед, для футболістів, які виступають на позиції нападника (62 %) (рис. 1).

У той час, як для захисників і півзахисників не менш прийнятна перевага сангвінічного типу темпераменту – 50 % і 41 % відповідно. Дана обставина деякою мірою свідчить про провідну роль фізіологічних і психологічних властивостей темпераменту при виконанні специфічних функціональних обов'язків футболістами окремих ампула.

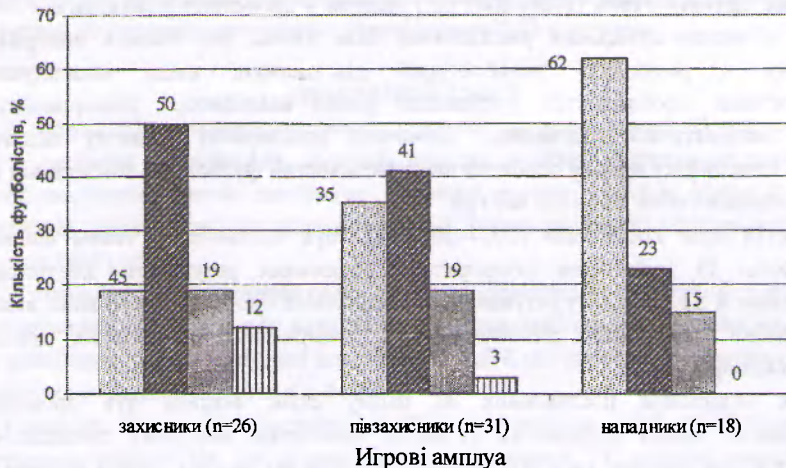

Рис. 1. Співвідношення переважаючих типів темпераменту у футболістів високої кваліфікації різного амплау:

■ холеричний; ▨ сангвінічний; ■ флегматичний; ▤ меланхолічний

Аналіз даних, представлених у табл. 1, свідчить про необхідність, насамперед, підкреслити значну перевагу гравців лінії півзахисту над футболістами інших амплау за всіма досліджуваними параметрами уваги, особливо щодо показників концентрації й зосередження при роботі на увагу, а також швидкості переробки інформації в зорово-руховій системі.

Таблиця 1

Показники уваги висококваліфікованих футболістів різних ігрових амплау (у балах)

Показники уваги	Амплау								
	захисники (n=23)			півзахисники (n=25)			нападники (n=20)		
	номер вибірки								
	1			2			3		
	\bar{x}	S	m	\bar{x}	S	m	\bar{x}	S	m
ТЗУ	0,965	0,03	0,006	0,972	0,02	0,004	0,958	0,03	0,007
КЗУ	793,1	101,72	21,2	962,2	122,7	24,3	787,2	109,1	24,4
ШПІ	1,39	0,19	0,04	1,69	0,24	0,05	1,37	0,21	0,05
Номер вибірок, що порівнюються	1-2	1-3	2-3	1-2	1-3	2-3	1-2	1-3	2-3
Вірогідність розходжень, р	>0,05	>0,05	>0,05	<0,05	>0,05	<0,05	<0,05	>0,05	<0,05

Примітки: ТЗУ – точність при роботі, що вимагає зосередження уваги; КЗУ – концентрація при зосередженні уваги; ШПІ – швидкість переробки інформації в зорово-руховій системі

Виявлений високий рівень показників уваги у півзахисників безпосередньо продиктований винятково значною роллю даного психічного компонента в ефективному виконанні техніко-тактичних завдань, що стоять перед футболістами цього амплуа.

Оскільки саме вміння з високою точністю сприймати великий обсяг інформації, швидко перемикаючи увагу з одного об'єкта на інший дозволяє півзахисникам, особливо тим, які діють у центральній зоні, одночасно контролювати ігрові позиції кількох своїх партнерів, вибираючи з ряду варіантів розвитку ігрових ситуацій найбільш доцільний.

Таким чином, можна припустити, що при цілком обґрунтованій необхідності удосконалення різних показників, що характеризують ефективність роботи на увагу, для футболістів будь-якого амплуа, найбільш пріоритетним, як показали результати досліджень, даний показник є для півзахисників.

У результаті проведених досліджень з вивчення особливостей формування особистісної сфери футболістів високої кваліфікації з урахуванням їхнього ігрового амплуа, були отримані дані, що дозволили встановити достовірні розходження щодо рівня прояву цілого ряду особистісних психологічних якостей. Особистісні психологічні показники футболістів різних ігрових амплуа, за якими були виявлені найбільш значущі розходження, представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Особистісні психологічні показники футболістів високої кваліфікації з урахуванням ігрового амплуа

Особистісні показники	Амплуа									Номер вибірки, що порівнюється	Відповідність розходженню
	захисники			напівзахисники			нападники				
	номер вибірки										
	1			2			3				
п	\bar{x}	S	п	\bar{x}	S	п	\bar{x}	S			
Самоконтроль	22	4,05	0,49	22	3,73	0,46	12	3,67	0,49	1-2	p>0,05
										1-3	p>0,05
										2-3	p>0,05
Вольова активність	22	3,5	0,6	22	4,4	0,5	12	3,6	0,5	1-2	p<0,05
										1-3	p>0,05
										2-3	p<0,05
Самооцінка	14	0,46	0,069	23	0,66	0,09	14	0,77	0,09	1-2	p<0,05
										1-3	p<0,05
										2-3	p>0,05
Спрямованість мотивації на успіх	19	16,7	1,59	25	17,64	1,99	14	20,7	2,13	1-2	p>0,05
										1-3	p<0,05
										2-3	p<0,05
Спрямованість мотивації на запобігання невдач	20	18,7	1,53	23	17,87	1,79	13	14,7	3,11	1-2	p>0,05
										1-3	p<0,05
										2-3	p>0,05
Креативність мислення	18	8,06	1,11	22	10,68	1,17	15	8,2	1,37	1-2	p<0,05
										1-3	p>0,05
										2-3	p<0,05

Так, згідно з нашими даними, для гравців, які діють на позиції захисника, найбільш характерним є наявність високого рівня показника самоконтролю (4,05 бала, $S=0,49$), незначна перевага спрямованості на запобігання невдач над спрямованістю мотивації на успіх, а також занижена самооцінка.

Футболістів-півзахисників відрізняє, насамперед, високий показник вольової активності (4,4 бала, $S=0,5$) і креативності мислення (10,68 бала, $S=1,17$), а також відносна врівноваженість двох досліджуваних типів спрямованості мотивації (на успіх і на запобігання невдач).

До особистісних психологічних особливостей висококваліфікованих футболістів-нападників, як показують результати наших досліджень, варто віднести високий рівень самооцінки (0,77 бала, $S=0,09$), а також високі абсолютні значення спрямованості мотивації на успіх, при значній її виразності щодо мотивації на запобігання невдач.

Серед факторів, що детермінують виявлені психологічні особливості у футболістів високої кваліфікації з урахуванням ігрового амплуа, нами були виділені такі: техніко-тактичні обов'язки футболістів різного ігрового амплуа й пов'язані із цим цільові настанови, характерні умови діяльності, різний ступінь і характер впливу зовнішніх чинників спортивної діяльності професійного футболіста.

Показники, виділені як найбільш характерні та значущі, з точки зору забезпечення ефективної ігрової діяльності, для футболістів певної ігрової спеціалізації, як показують результати кореляційного аналізу, мають позитивний зв'язок із цілою низкою кількісних даних змагальної діяльності.

Так, наприклад, високі показники самоконтролю у футболістів-захисників сприяють підвищенню надійності при виконанні техніко-тактичних дій ($r=0,77$, $p<0,05$), а також їхньої ефективності ($r=0,61$, $p<0,05$) (табл. 3).

Таблиця 3

Взаємозв'язок психологічних показників захисників високої кваліфікації з даними їх змагальної діяльності (n=14)

Психологічні та психофізіологічні показники	Показники змагальної діяльності					
	ТТД (загальна кількість)	брак	інтенсивність	надійність	ефективність ТТД	ефективність точних ТТД
Точність при зосередженні уваги	0,37	-0,19	0,8	0,11	0,66	0,62
Концентрація при зосередженні уваги	-0,21	0,11	-0,45	0,54	-0,35	0,68
Швидкість переробки інформації	-0,12	0,1	-0,3	0,49	-0,27	-0,19
Самооцінка	-0,23	-0,08	-0,17	0,37	0,04	0,04
Самоконтроль	0,59	-0,13	0,75	0,77	0,61	-0,6
Символічний тип мислення	-0,3	0,13	-0,38	0,05	-0,24	-0,59
Локус-контролю в області невдач	-0,01	0,22	-0,01	-0,27	-0,1	-0,01

Згідно отриманим даним, інтенсивність виконання техніко-тактичних дій, а також ефективність точно виконаних техніко-тактичних дій захисників багато в чому залежать від рівня розвитку показника точності при зосередженні уваги ($r=0,8$, $p<0,05$ і $r=0,62$, $p<0,05$ відповідно). Крім того, ефективність точних ТТД, виконуваних захисниками, позитивно взаємозалежна з показником концентрації при зосередженні уваги ($r=0,68$, $p<0,05$) і негативно – з рівнем виразності символічного типу мислення ($r=-0,59$, $p<0,05$).

Оптимальний рівень вольової активності півзахисника є одним з факторів, що обумовлює більш високі показники таких параметрів ігрової діяльності, як інтенсивність виконання техніко-тактичних дій ($r=0,68$, $p<0,05$), надійність ($r=0,69$, $p<0,05$) і ефективність точно виконаних техніко-тактичних дій ($r=0,64$, $p<0,05$) (табл. 4). Високий рівень прояву креативності мислення, як показують дані наших досліджень, позитивно впливає на показник ефективності точно виконаних техніко-тактичних дій ($r=0,65$, $p<0,05$).

Таблиця 4

Взаємозв'язок психологічних показників півзахисників високої кваліфікації з даними їх змагальної діяльності (n=15)

Психологічні та психофізіологічні показники	Показники змагальної діяльності					
	ТТД (загальна кількість)	брак	інтенсивність	надійність	ефективність ТТД	ефективність точних ТТД
Точність при зосередженні уваги	-0,2	0,26	-0,31	-0,2	-0,26	-0,34
Концентрація при зосередженні уваги	-0,06	-0,041	-0,04	0,62	0,28	0,14
Швидкість переробки інформації	-0,03	0,15	-0,08	0,55	0,23	0,09
Самооцінка	-0,03	0,61	-0,1	-0,01	0,04	-0,01
Самоконтроль	-0,04	-0,18	-0,28	0,4	-0,02	-0,04
Вольова активність	0,62	-0,41	0,68	0,69	0,69	0,64
Креативність мислення	0,003	-0,16	-0,22	-0,23	0,24	0,65
Загальний локус-контролю	0,31	0,24	0,3	0,22	0,48	0,47
Локус-контролю в області досягнень	0,17	0,32	0,15	0,34	0,33	0,34

У групі футболістів-нападників (табл. 5) слід зазначити такі пари кореляційних залежностей: рівень самооцінки та інтенсивність виконання техніко-тактичних дій ($r=0,69$, $p<0,05$), а також залежність показника загальної кількості виконаних ТТД від рівня концентрації при зосередженні уваги ($r=0,6$, $p<0,05$), швидкості переробки інформації у зорово-руховій системі ($r=0,68$, $p<0,05$) та від рівня локус-контролю в області досягнень ($r=0,67$, $p<0,05$).

Виявлені кореляційні залежності, що відбивають взаємовплив ряду психологічних показників з даними педагогічного контролю, сформовані з урахуванням ігрового амплуа футболістів, підтвердили наявність характерних психологічних рис у гравців, які виступають на певній провій позиції, що значною мірою детерміновані

специфікою змагальної і тренувальної діяльності гравця, яка припускає виконання характерних для певної ігрової спеціалізації функціональних обов'язків.

Таблиця 5

Взаємозв'язок психологічних показників нападників високої кваліфікації з даними їх змагальної діяльності (n=8)

Психологічні та психофізіологічні показники	Показники змагальної діяльності					
	ТТД (загальна кількість)	брак	інтенсивність	надійність	ефективність ТТД	ефективність точних ТТД
Точність при зосередженні уваги	0,34	-0,47	0,21	-0,67	0,62	0,7
Концентрація при зосередженні уваги	0,6	-0,37	0,29	-0,66	-0,29	-0,29
Швидкість переробки інформації	0,68	-0,27	0,27	-0,66	-0,32	0,34
Самооцінка	-0,13	-0,24	0,69	0,29	-0,15	-0,31
Знаковий тип мислення	0,44	0,22	0,29	-0,59	-0,1	-0,1
Локус-контролю в області досягнень	0,67	0,05	0,22	0,05	-0,04	-0,37

У четвертому розділі «Психологічна характеристика юних футболістів різного амплуа», дотримуючись прийнятого при вивченні психологічних і психофізіологічних особливостей висококваліфікованих футболістів алгоритму, були вивчені аналогічні психологічні та психофізіологічні показники юних футболістів двох вікових категорій (11–12 і 15–17 років) з урахуванням ігрового амплуа.

Інтерпретуючи кількісний матеріал, що було отримано в результаті досліджень слід відзначити, перш за все, низький рівень однорідності даних, а також відсутність статистично достовірних відмінностей за більшістю досліджуваних показників в обох вікових групах, за деякою статистичною прийнятністю результатів 15–17-ти річних футболістів та їх наближеності за певними показниками до групи висококваліфікованих футболістів. Більш прийнятні результати в групі 15–17-ти річних спортсменів можуть бути обумовлені як впливом більш тривалого, у порівнянні з 11–12-ти річними футболістами, терміну спортивної діяльності в межах окремого амплуа, так і внаслідок здійснення поетапного відбору. Отримані дані досліджень у вказаних вікових групах свідчать про відсутність застосування психодіагностичних заходів та подальшого цілеспрямованого вдосконалення пріоритетних для окремого амплуа психологічних якостей та властивостей на різних етапах багаторічної підготовки.

У п'ятому розділі «Обґрунтування психологічних показників визначення амплуа футболістів» представлені психологічні профілі-психограми (психологічні показники, виражені у відсотках від максимальних значень за відповідними психодіагностичними методиками) амплуа футболістів високої кваліфікації, а також юних футболістів двох вікових груп (11–12 і 15–17 років).

На рис. 2 представлені дані, що дозволяють визначити ступінь наближеності психологічних і психофізіологічних показників захисників двох вікових юнацьких груп до особистісних характеристик висококваліфікованих футболістів, які діють на тій же ігровій позиції.

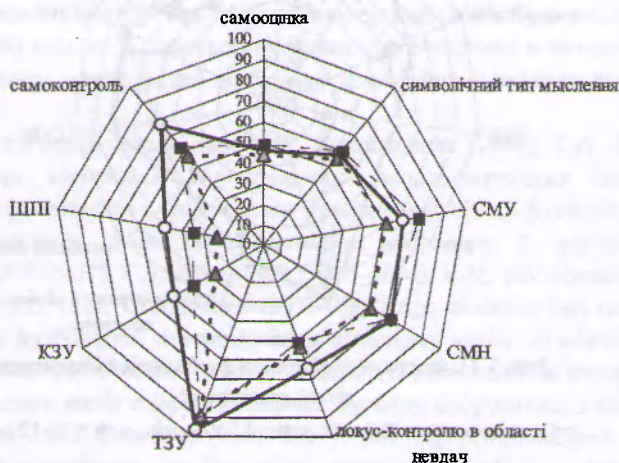

Рис. 2. Психограма особистості футболістів-захисників різної кваліфікації:

—○— висока кваліфікація; —■— 15-17 років; - -▲- 11-12 років

Примітки (тут і далі): ТЗУ – точність при роботі, що вимагає зосередження уваги; КЗУ – концентрація при зосередженні уваги; ШПІ – швидкість переробки інформації в зорово-руховій системі; СМУ – спрямованість мотивації на успіх; СМН – спрямованість мотивації на запобігання невдач

Вивчення отриманої психограми дозволяє констатувати, що близькими до даних висококваліфікованих футболістів є дані юних футболістів за такими показниками, як точність при роботі, що вимагає зосередження уваги й рівень самооцінки, а також показником спрямованості мотивації на запобігання невдач у 17-річних футболістів-захисників.

Аналізуючи психологічні профілі футболістів-півзахисників різної кваліфікації, які представлені на рис. 3, слід зазначити, що лише за рівнем розвитку показника точності при роботі, що вимагає зосередження уваги, а також показником виразності спрямованості мотивації на успіх були виявлені близькі значення у всіх досліджуваних кваліфікаційних груп.

Крім того, необхідно підкреслити наявність схожості даних, які порівнювались, між футболістами високої кваліфікації і юними футболістами 15–17 років за одним з найбільш значущих для футболістів, що діють на позиції півзахисника, особистісних показників – креативності мислення.

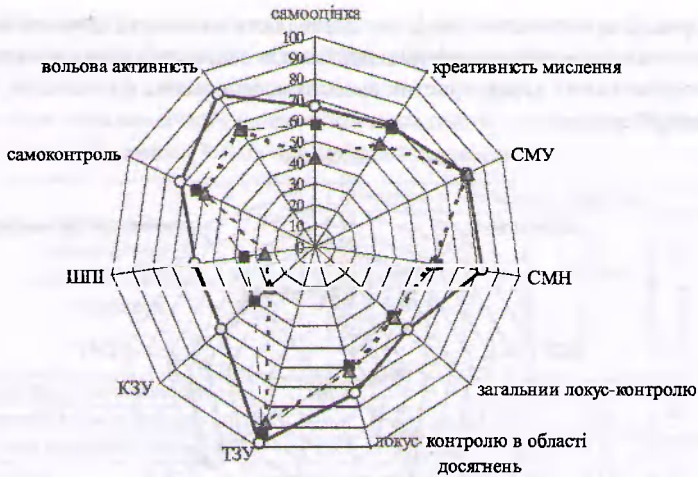

Рис. 3. Психограма особистості футболістів-півзахисників
різної кваліфікації:

—○— висока кваліфікація; —■— 15-17 років; -▲- 11-12 років

Порівняльний аналіз психологічних особливостей футболістів різної кваліфікації, які діють на позиції нападника, показав деяку подібність результатів досліджень спрямованості мотивації на успіх, а також показника точності при роботі, що вимагає зосередження уваги у всіх кваліфікаційних груп (рис. 4).

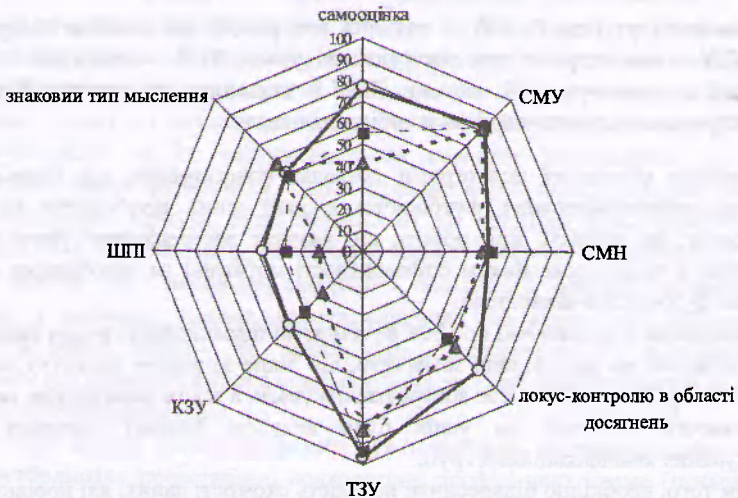

Рис. 4. Психограма особистості футболістів-нападників
різної кваліфікації:

—○— висока кваліфікація; —■— 15-17 років; -▲- 11-12 років

У шостому розділі «Аналіз і узагальнення результатів досліджень» охарактеризований ступінь вирішення завдань дослідження й узагальнені результати експериментальної роботи, що дозволило одержати три групи даних: підтверджувальні, доповнюючі і абсолютно нові.

Результати наших досліджень підтверджують дані М.С. Бриля (1980–2001), В.А. Сугули (1999) про необхідність дотримання комплексності в питаннях оцінки ступеня відповідності можливостей футболіста специфічним вимогам конкретного ігрового амшлуа.

Крім того, підтверджуються дані В.М. Костюкевича (2006), Г.А. Лисенчука (1996–2002) щодо кількісних характеристик техніко-тактичних дій, їхньої спрямованості й ефективності з урахуванням ігрової спеціалізації футболіста.

Аналіз результатів досліджень дозволив доповнити й уточнити дані В.І. Воронової (2005–2007), Г.А. Лисенчука (1996–2004), В.М. Костюкевича (2006), Г.Д. Качаліна (1986), В.М. Степаненка (2003–2007) про психологічні особливості ігрової діяльності футболістів, що визначають специфіку вимог до психологічного профілю гравця, який діє в межах певного амшлуа. Не дивлячись на перевагу серед представників ігрових видів спорту й зокрема футболу спортсменів з холеричним типом темпераменту (В.І. Воронова (2005–2007)), для диференційованого підходу у вивченні психофізіологічних особливостей футболістів різного амшлуа, для успішного функціонування гравця на позиції захисника більше прийнятною є наявність переваги сангвінічного типу темпераменту.

У результаті проведених досліджень були отримані абсолютно нові дані щодо психологічних особливостей футболістів різної кваліфікації з урахуванням специфічних умов і вимог змагальної і тренувальної діяльності в межах певної ігрової спеціалізації. Установлено характер і ступінь взаємовпливу ряду психологічних і психофізіологічних показників з кількісними даними змагальної діяльності, що визначають її ефективність. Розроблено психологічні профілі футболістів різних ігрових амшлуа, які можуть бути використані як критерії оцінки ступеня відповідності гравця вимогам діяльності спортсмена, який виступає в певному амшлуа, на різних етапах багаторічної підготовки.

ВИСНОВКИ

1. Результати аналізу літературних даних, що розкривають проблематику спортивної орієнтації у футболі, показали, що однією з основних вимог ефективного визначення амшлуа футболіста є комплексна оцінка придатності спортсмена до виконання специфічних функціональних обов'язків у межах певної ігрової спеціалізації.

Оцінка психологічних особливостей гравця вичерпується вивченням окремих психофізіологічних даних (показники різних видів реакції й нейродинамічна характеристика типу темпераменту), які, як правило, використовуються стосовно до виду спорту взагалі, а не до окремого амшлуа. Особистісні психологічні

характеристики футболіста, з урахуванням специфіки функціональних завдань, особливостей і умов діяльності на певній ігровій позиції, досліджені не були, хоча багато вчених і тренери підкреслюють роль психологічних якостей спортсмена для досягнення високих результатів, ступінь значущості яких з кожним етапом багаторічної підготовки тільки зростає.

2. Отримана детальна інформація про змістову структуру техніко-тактичних дій і умови їхнього виконання з урахуванням амплуа футболіста свідчить, що в середньому за гру найбільша кількість техніко-тактичних дій (ТТД) виконується гравцями середньої лінії (півзахисники) – $\bar{x}=94,2$ ТТД. Аналогічні показники в нападників і захисників склали відповідно $\bar{x}=61,4$ і $\bar{x}=81,2$ ТТД. Дане співвідношення є наслідком функціональних обов'язків півзахисників, що полягають в активній участі в обох фазах гри (захисної й атакуючої), що відбувається в більш високих показниках інтенсивності ведення гри ($\bar{x}=1,34$ ТТД/хв). Більш складні техніко-тактичні дії нападника, що виконуються в умовах дефіциту простору та часу, призводять до значного відносно змагальної діяльності представників інших амплуа показника браку ($\bar{x}=32,7\%$). Характерною рисою ігрової діяльності захисника є високі значення показника надійності – $\bar{x}=0,69$; у напівзахисників і нападників даний показник склав – $\bar{x}=0,59$ і $\bar{x}=0,55$ відповідно.

3. Діагностика психофізіологічних особливостей, що включає в себе оцінку рівня рухливості нервових процесів, сили процесів збудження й гальмування, установивши високий ступінь їхньої виразності (>45 балів), значущих розходжень між окремими амплуа не виявила. Виключенням є більш високі, порівняно з іншими ігровими спеціалізаціями, значення сили процесів гальмування у представників лінії захисту. Серед футболістів-захисників виявлений найбільший відсоток гравців із середньо сильним і сильним рівнями нервової системи – 58,1 % (у напівзахисників і нападників – 36,1 % і 40 % відповідно). Специфічні риси, властиві холеричному типу, є характерними для футболістів, які виступають на позиції нападників (62 %). У той час, як для захисників і напівзахисників найбільш прийнятна перевага сангвінічного типу темпераменту – 50 % і 41 % відповідно.

4. Результати досліджень щодо рівнів розвитку окремих показників (точність при роботі, що вимагає зосередження уваги (ТЗУ), концентрація й зосередження уваги (КЗУ) і швидкість переробки інформації (ШПІ) у зорово-руховій системі), що характеризують ефективність роботи, пов'язаної із проявом уваги, показали істотну перевагу гравців, які виступають на позиції напівзахисника, за всіма досліджуваними показниками уваги. Найбільша відмінність спостерігається за показниками КЗУ і ШПІ, рівень розвитку яких у напівзахисників відповідно склав $\bar{x}=956,3$, $S=121,4$ і $\bar{x}=1,69$ біт/сек, $S=0,23$. Аналогічні показники у футболістів інших амплуа перебувають на рівні $\bar{x}=793,1$, $S=101,7$ і $\bar{x}=1,39$ біт/сек, $S=0,19$ – у захисників і $\bar{x}=787,2$, $S=109,1$ і $\bar{x}=1,37$ біт/сек, $S=0,21$ – у нападників.

5. Аналіз даних, отриманих у процесі досліджень особистісних психологічних характеристик висококваліфікованих футболістів, дозволив визначити ряд характерних особливостей формування окремих якостей і властивостей особистості гравців залежно від їхньої ігрової спеціалізації: футболістів, які діють на позиції нападника, відрізняє виражена спрямованість мотивації на успіх ($\bar{x}=19,81$ бала, $S=1,75$) при середньому рівні спрямованості мотивації на запобігання невдач ($\bar{x}=14,38$ бала, $S=2,05$) і високий рівень самооцінки ($\bar{x}=7,77$ бала, $S=0,09$), а також внутрішній локус-контролю в області досягнень ($\bar{x}=7,82$ бала, $S=0,98$), що свідчить про схильність футболістів даного амплуа пояснювати успішні результати професійної діяльності переважно власними вміннями й навичками.

6. До основних особистісних психологічних характеристик, що є характерними для гравців середньої лінії, варто віднести такі показники: вольова активність ($\bar{x}=4,3$ бала, $S=0,6$) і креативність мислення ($\bar{x}=10,23$ бала, $S=1,31$). Показник вольової активності в захисників і нападників склав $\bar{x}=3,5$ бала, $S=0,6$ і $\bar{x}=3,3$ бала, $S=0,7$. За показником креативності мислення в групах обох амплуа були зафіксовані високі значення стандартних відхилень від середніх величин, що не дозволяє робити якісь-небудь висновки на підставі їхнього порівняльного аналізу.

7. У результаті аналізу психодіагностичних даних, які були отримані при дослідженні особистісних характеристик футболістів-захисників, визначені специфічні для даного амплуа психологічні якості: у футболістів, які діють на позиції захисника, спостерігається перевага спрямованості мотивації на запобігання невдач ($\bar{x}=17,41$ бала, $S=1,84$), більш високі, порівняно з представниками інших амплуа, показники самоконтролю ($\bar{x}=3,84$ бала, $S=0,5$), а також найнижчий показник рівня самооцінки ($\bar{x}=0,46$ бала, $S=0,07$).

8. Показники, виділені як найбільш характерні для футболістів певної ігрової спеціалізації, відповідно до результатів кореляційного аналізу, мають позитивний зв'язок із цілим рядом кількісних даних змагальної діяльності: високі показники самоконтролю у футболістів оборони сприяють підвищенню надійності при виконанні техніко-тактичних дій ($r=0,77$, $p<0,05$), а також їхньої ефективності ($r=0,61$, $p<0,05$). Оптимальний рівень вольової активності півзахисника є одним з факторів, що обумовлюють більш високі такі показники ігрової діяльності, як інтенсивність ($r=0,68$, $p<0,05$), надійність ($r=0,69$, $p<0,05$) і ефективність точно виконаних техніко-тактичних дій ($r=0,64$, $p<0,05$). Для групи нападників характерні такі пари кореляційних залежностей: рівень самооцінки та інтенсивність виконання техніко-тактичних дій ($r=0,69$, $p<0,05$), а також залежність загальної кількості ТТД від показника точності при зосередженні уваги та рівня локус-контролю в області досягнень ($r=0,64$, $p<0,05$ і $r=0,67$, $p<0,05$ відповідно).

9. Проведений порівняльний аналіз психологічних показників (виділених нами як значущих для здійснення ефективною тренувальною та змагальною діяльністю в

межах певного амплуа) футболістів різної кваліфікації дозволив обґрунтувати запропоновані нами психологічні критерії визначення амплуа футболіста й сформулювати рекомендації із застосування їх на практиці.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці тренінг-програм з розвитку й удосконалення актуальних для певного ігрового амплуа психофізіологічних показників, психологічних якостей і властивостей особистості футболіста на різних етапах багаторічної підготовки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Байрачний О. В. Порівняльний аналіз психологічних показників юних футболістів різних ігрових амплуа / О. В. Байрачний, В. І. Воронова // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2006. – № 4. – С. 85–88. *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні проблеми, здійсненні досліджень і формулюванні висновків.*

2. Байрачний О. В. Анализ соревновательной деятельности футболистов высокой квалификации с учетом игровых амплуа / О. В. Байрачный // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2008. – № 8. – С. 7–10.

3. Байрачний О. В. Особливості формування рівня самооцінки у футболістів високої кваліфікації в залежності від ігрового амплуа / О. В. Байрачний // Молода спортивна наука України. – 2007. – Вип. 11, т. 4. – С. 188–189.

4. Байрачний О. В. Модельні особистісні характеристики футболістів в залежності від ігрового амплуа / О. В. Байрачний, В. І. Воронова // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2008. – № 1. – С. 90–94. *Особистий внесок здобувача полягає в узагальненні результатів педагогічних досліджень, їхній статистичній обробці та інтерпретації кількісних даних.*

5. Байрачний О. В. Особливості формування показників психологічної підготовленості футболістів з урахуванням амплуа та рівня кваліфікації / О. В. Байрачний // Теорія і практика фізичного виховання. – Донецьк, ДонНУ. – 2008. – № 1. – С. 405–412.

6. Байрачний О. В. Порівняльний аналіз показників уваги у футболістів різних амплуа та кваліфікації / О. В. Байрачний // Молода спортивна наука України. – 2008. – Вип. 12, т. 1. – С. 10–15.

7. Байрачний О. В. Психологічний профіль юних футболістів юних футболістів як критерій визначення ігрового амплуа / О. В. Байрачний // Молода спортивна наука України. – 2006. – Вип. 10, т. 4, розділ 4.1. – С. 172.

8. Байрачный О. В. Некоторые особенности формирования параметров внимания у футболистов с учетом квалификации и игровой специализации / О. В. Байрачный, В. И. Ковальчук // Материалы III Междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых «Актуальные проблемы теории и методики физической культуры, спорта и туризма», (Минск, 4–5 июня 2008 г.). – Минск, 2008. – С. 229–232.

Здобувачем сформульовані мета й завдання, підібрані методи й узагальнені результати досліджень.

9. Байрачний О. В. Особистісна характеристика висококваліфікованих футболістів в залежності від ігрового амплуа / О. В. Байрачний, В. І. Воронова // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. «Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи». – Донецьк, 2008. – С. 48–51. *Особистий внесок здобувача полягає в постановці проблеми, підборі комплексу методів і визначення основних особистісних ознак футболістів різного ігрового амплуа*

10. Байрачний О. В. Психологические характеристики вратарей высокой квалификации / О. В. Байрачный, В. И. Воронова // Материалы XI Международ. науч. конгресса «Современный олимпийский спорт и спорт для всех», 10–12 октяб. 2007 г. – Ч. 1. – С. 341–343. *Особистий внесок здобувача полягає у формулюванні мети й завдань, виборі методів і узагальненні результатів досліджень.*

АНОТАЦІЇ

Байрачний О. В. Психологічні показники у визначенні спортивного амплуа футболістів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.01 – Олімпійський і професійний спорт. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2009.

Дисертація присвячена вивченню психологічних критеріїв оцінки ступеня відповідності можливостей футболіста вимогам діяльності в межах окремого ігрового амплуа.

Експериментально встановлено, що висококваліфіковані футболісти різного спортивного амплуа відрізняються за окремими психофізіологічними (тип темпераменту та показники, що характеризують ефективність роботи, пов'язаної з проявом уваги) та психологічними (особистісними) (спрямованість мотивації, самооцінка, вольова активність, самоконтроль, креативність мислення) показниками ($p < 0,05$). Окрім цього, більшість досліджуваних психологічних показників вірогідно взаємопов'язана з даними змагальної діяльності.

Розроблені психологічні профілі футболістів різних спортивних амплуа, що складаються з комплексу найбільш значущих, з точки зору забезпечення ефективної тренувальної та змагальної діяльності, показників.

Згідно отриманих результатів розроблені практичні рекомендації щодо організації процесу спортивної орієнтації футболістів з використанням психологічних критеріїв оцінки придатності до ефективної змагальної та навчально-тренувальної діяльності в межах окремого ігрового амплуа на різних етапах багаторічної підготовки.

Ключові слова: спортивне амплуа, психологічні показники, спортивна орієнтація.

Байрачный О. В. Психологические показатели в определении спортивных амплуа футболистов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.01 – Олимпийский и профессиональный спорт. – Национальный университет физического воспитания и спорта Украины. Киев, 2009.

Диссертация посвящена проблеме определения спортивного амплуа футболиста посредством изучения психологических особенностей футболистов разного амплуа и квалификации.

Анализ специальной литературы, а также обобщение опыта ведущих специалистов и собственных наблюдений позволяет прийти к выводу, что до настоящего времени не достаточно представлены исследования, в которых были бы изучены психологические показатели как один из факторов, определяющих эффективность соревновательной деятельности футболистов различных игровых амплуа.

В работе использовались такие методы исследований: анализ научно-методической литературы; анализ игровой деятельности; анкетирование; методы психодиагностики; методы математической статистики.

В результате проведенных исследований было установлено, что футболисты высокой квалификации, в зависимости от спортивного амплуа, достоверно различаются по целому ряду как психофизиологических (преобладающий тип темперамента, точность при работе, требующей сосредоточения внимания, концентрация при сосредоточении внимания, скорость переработки информации в зрительно-двигательной системе), так и психологических (личностных) (выраженность различных направленностей мотивации, волевая активность, самоконтроль, самооценка, креативность мышления) показателей ($p < 0,05$).

Психофизиологические и личностные показатели футболистов высокой квалификации различных спортивных амплуа значимо взаимосвязаны со следующими данными соревновательной деятельности: общее количество технико-тактических действий (ТТД), брак (процент неточно выполненных ТТД от их общего числа), интенсивность ТТД, эффективность ТТД, а также эффективность точных ТТД. Выявленные коэффициенты корреляции подтверждают наличие зависимости эффективности игровой деятельности высококвалифицированных футболистов разного спортивного амплуа от уровня развития психофизиологических показателей и степени сформированности различных качеств и свойств личности.

Разработаны психологические профили футболистов различных спортивных амплуа, состоящие из комплекса наиболее значимых показателей с точки зрения обеспечения эффективной спортивной деятельности игроков, действующих на определенной игровой позиции.

В результате проведенных исследований относительно определения психологических особенностей юных футболистов двух возрастных категорий

(11–12 и 15–17 лет) с учетом игрового амплуа были получены данные, свидетельствующие об отсутствии достоверных различий между отдельными спортивными амплуа по большинству исследуемых показателей, что указывает на недостаточное внимание к психологическим характеристикам юных спортсменов как в процессе определения игрового амплуа, так и в процессе их подготовки.

Согласно полученным результатам разработаны практические рекомендации по организации процесса спортивной ориентации футболистов с использованием психологических критериев оценки пригодности к эффективной соревновательной и ренировочной деятельности в рамках отдельного спортивного амплуа на разных этапах многолетней подготовки.

Основные результаты исследований нашли свое практическое применение в учебно-тренировочном процессе футболистов различной квалификации, в учебном процессе кафедры психологии и педагогики при изучении дисциплины «Психология спорта».

Ключевые слова: спортивное амплуа, психологические показатели, спортивная ориентация.

Bairachniy O. V. Psychological parameters in definition of sports roles of football players. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of sciences on physical education and sports in speciality 24.00.01 – Olympic and professional sports. – National university of physical education and sports of Ukraine, Kyiv, 2009.

After leading of research work it was defined that football players with high qualification, depending on sports roles, are differed by a number of indexes, both the psychophysiology (prevailing of type of temperament and of indexes of attention) and the psychological (personal) (orientation of motivation, strong-willed activity, self-checking, a self-estimation, way of thinking) indexes ($p < 0,05$).

Psychophysiology and personal indexes of high qualified football players of different sport roles have strong correlation with data of competitive activity.

The developed psychological profiles of football players with different sport roles include the most important indexes for effective competitive activity.

The research of two age categories (11–12 and 15–17 years) with taking into account sport role, showed the absence of distinction between separate sport roles of the most of researched psychophysiology and psychological indexes.

According to the research results practice recommendations of process' organization of football players' sport orientation with using of psychological criterions were developed. The practice recommendations are directed to value of fit for effective competitive and training activity of football players in framework of separate sport role at different stages of long-term training.

Key words: sports role, psychological parameters, sports orientation.